

מתוך סדרת הספרים "לב המועדים"

יהוה לב המועדים

הלכות והליכות בענין חודש אלול

להתנות פעם ראשונה: וטוב שיתנה בפעם ראשונה שאינו מקבל עליו לעשות זאת לעולם דשמא יקרה לו איזה פעם אונס שלא יכול להתענות ולא יהיה עליו כנדר (משנ"ב תיו ס"ק ד).

ביום זה: כתבו בספרים דאף מי שאינו מתענה מ"מ ראוי לעשות תשובה ביום זה ולתקן את אשר עוית במשך החודש מאחר שהוא יום אחרון של החודש כמו ערב ר"ה שהוא יום אחרון מכל השנה וא"כ בודאי יהיה לו יום החודש זמן כפרה לכל תולדותיו (משנ"ב תיו ס"ק ד).

סדר תפלת יו"כ קטן

מקדימים שתי מזמורים למנחה, ואחר התפילה אומרים שאר סליחות והטעם: כדי להתפלל בלב נשבר (ע"פ משנ"ב תיו).

חלבי ודמי הנמעט: מי שאינו מתענה לא יאמר פסוק זה, והטעם: שלא יהיה כדובר שקרים (ערה"ש תקפא ד).

וידוי הגדול: בתפלת יו"כ קטן מוסיפים לפני הוידוי הגדול וכך היה רבנו ניסים אומר רבש"ע והטעם דלא יהיה כדובר שקרים ח"ו כיון שאין אנו כדרגת רבנו ניסים לומר כל הלשונות שמוזכר שם כגון: באימה, ברתת, ובזיע, בחלחול (הליכות שלמה תפילה טו א).

ומה שמזכיר שם כל מיני חטאים שיתכן שלא עבר עליהם שרי לומר ולא נחשב כדובר שקרים כיון שמעיקרא תקנם ר"ג נאון כנוסה כללי שיכללו בו כל החטאים שעלול האדם לחטוא בהם ח"ו (וחטא שיודע שנכשל ראוי שיפרטם בעצמו) (הגרשו"א שלמי מועד פרק א).

וידוי אשמנו בגדנו: נוהגים ע"פ הגר"א לומר וידוי רק פעם אחת, והטעם: שלא יהיה ככלב שב על קיאו (מעשה רב להגר"א סימן רב).

אמירת בשכמל": יש שכתבו לומר פסוק זה בלחש כבכל השנה שאומרים בלחש (קונטרס עיון התפילה, ובקשו"ע צו א וכן המנהג בבתי כנסיות של הפרושים בירושלים) והטעם: משום דאמרינן (בפסחים נג, א ד"ה נאמרוהו)

"מר"ח ואילך הם ימי הרחמים והסליחות וימי רצון ויש לכל אדם לעורר לבו בתשובה ולעשות לכפר את אשר חטא על הנפש מיום היותו ולמען יזכה בהישפטו כשבת המלך על כסא דין ביום הרת עולם" (מטה אפרים תקפא א).

תפילת יו"כ קטן

מתפללים תפילת יום כיפור קטן

הטעם: לפי שמתכפרים בו כל העבירות של אותו חודש דומיא דשעיר ראש חודש וכמו שאומרים בתפילה "זמן כפרה לכל תולדותם" והתולדות אלו הם החדשים ו"א שעולת ר"ח היתה באה על תולדות ימי החודש (פר"ח בשם הרמ"ק הובא במשנ"ב תיו ס"ק ד). חל ר"ח להיות ביום א' או בשבת מקדימים אותה ליום חמישי והטעם: לפי שאין לומר סליחות ויידוים בער"ש במנחה (משנ"ב תק"ג ס"ק יא).

אמירת יו"כ קטן בערב חודש אלול: נהגו הרבה להתענות ולעשות סדר יום כיפור קטן אע"פ שאין נוהגים לעשות כן בכל חודש, והטעם: כדי שיכינו עצמם לתשובה (מטה אפרים תקפא ס"ק ג).

יש הנוהגים להתענות ביום זה, והטעם: כדלעיל לפי שהוא יום של כפרת עוונות וכתב הרידב"ז שהמתענה יקבל על עצמו בלא נדר את התענית כדי שלא יהיה כנדר ויהיה חייב בכל חודש. טעם אחר: דהוא במקום שעיר ר"ח שבא על מיעוט ירח (נוהג כצאן יוסף קמו ג, אליה רבה תיה א) טעם אחר: משום מיעוט הלבנה שהיא רומזת לשכינה ומצטערים בצערה (ראשית חכמה שער התשובה פרק ד אות כו).

ומיהו גם למתענים, ארבע חודשים אין מתענים ואין אומרים בהם תפילת יו"כ קטן בערב ראש חודש, ואלו הם: חשוון: משום תשרי שהיה בו יום כיפור גדול. טבת: משום חנוכה שאסור לצום בו. אייר: משום ניסן שאסור להתענות בחודש זה. ותשרי: משום שהוא ערב ראש השנה ר"ת "חטאת".

ומוסיף השל"ה: ומסתבר מאחר שהוא החודש האחרון בשנה עושים בו תשובה על מה שפגם כל השנה (ריש מסכת ר"ה).

אלול ראשי תיבות: "אשר לא צדה והאלוהים אנה לידו ושמתי לך מקום" (שמות כא יג) ביאור שאף השונג צריך תשובה וכפרה בימים אלו והם לו כמפלט היחידי לינצל.

ופסוקים אלו רומזים לשלשה דברים שהם, תשובה, תפלה וצדקה, שצרכים להודרו בהם בחודש זה, "ומל ה" רומז לתשובה, "אני לדודי" רומז לתפילה שהיא רינת דודים, "איש לרעהו ומתנות לאביונים" רומז לצדקה (קיצור שולחן ערוך קכח א).

הקדמונים נתנו סימן "אריה שאנ מי לא ירא" (עמוד ג ח) אריה ר"ת אלול – ראש השנה – יום כיפור – הושענא רבה, שהם ימים של רחמים וימי רצון (קיצור של"ה מסכת ר"ה).

מנהגי חודש אלול תקיעה בשופר

מתחילין לתקוע בשופר אחר תפילת שחרית (שו"ע תקפא א)

תקיעה בשופר: יש הנוהגים מיום א' דר"ח (מטה אפרים תקפא ז), ויש נוהגים מיום ב' של ר"ח אלול לתקוע בשופר בסוף תפילת שחרית (סור תקפא א). סמך לדבר (תהילים פא ד) תקעו בחודש שופר משמע חודש שלם וזוהי המעשה נהגו לתקוע ביום ב' דר"ח דאז הוא ל' יום עם ב' ימים של ר"ה (מטה משה תשעה). בני ספרד לא נהגו לתקוע תקיעות אלול.

הטעם שתוקעים בשופר: מפני שבו ביום עלה משה רבנו למרום לקבל לוחות אחרונות, והעבירו שופר במחנה שמשח עלה להר שלא יטעו ישראל עוד אחר ע"ז, כמו שטעו בראשונה שטעו בחשבון הימים ועשו עגל, וא"כ על ידי השופר נתעלה ה' יתברך ונתיירא שנמנעו ישראל מלחטוא, ועל זה נאמר בתהילים (מז ו) "עלה אלוהים בתרועה". לכן אנו תוקעים כדי למנוע את העם מחטא ועון, כיון שעכשיו קרב הזמן של יום הדין שבו הקב"ה יושב ודן את העולם כלו והרי הוא בעבור סור מרע (לבוש תקפא א).

טעם אחר: כדי לעורר את הלבבות ע"י קול השופר שיחזרו בתשובה כדכתיב (עמוד ג ו) "אם יתקע שופר בעיר והעם לא יחרדו" משל לדבר מלך כשבא לצור על העיר וכן הצופה על המגדל כשרואה חיילים באים על העיר דרכו להריע ולתקוע להזהיר את העם שיהיו על משמרתם (מהר"ל מנהגים), טעם אחר בתקיעה: כדי לערבב השמן שלא ידע מתי חל ראש השנה (סור תקפא א), הלבוש כתב קצת בשונה: כדי לבלבל השמן שיוכור יום דינו לעתיד לבוא (לבוש תקפא א). טעם אחר: כדי שיהיה התוקע רגיל בתקיעות של ר"ה ולא יבוא לידי טעות (דרשת מהר"ח או"ז ר"ה, מנהגי מהר"ם מרומנברג).

כשקרא יעקב לבניו ביקש לגלות להם את הקץ שנאמר (בראשית מט א) "האספו ואגידה לכם את אשר יקרא אתכם באחרית הימים" נסתלקה ממנו השכינה, פתח ואמר שמא יש מכם מי שאינו הגון, פתחו כולם ואמרו "שמע ישראל" וכו' פתח הוקן ואמר "ברוך שם כבוד מלכתו" וכו' ואנו מה נעשה, נאמר זאת בק"ש, הרי לא אמר משה, לא נאמר הרי אמר יעקב, ולכן תקנו לומר פסוק זה בלחש לתת היכר שאינו מן הפרשה אלא רק יעקב אמרו (לבוש פא יג).

טעם אחר: לפי כשעלה משה למרום שמע שהמלאכים משבחים את הקב"ה, ולקחו מהם, ואנו אומרים זאת בלחש לפי שאין אנו דומים למלאכים, מלבד ביום הכיפורים שבני ישראל מטהרים ונקיים מכל חטא ודומים למלאכים אז אומרים אותו בקול רם (אבודרהם).

יש שנהגו לומר פסוק זה בקול רם והטעם: ע"פ דברי הצ"ח שכתב שעיקר הקפידא היא שלא נפסיק בדברי משה רבנו בשבח של אחר, כגון בשכמל"ו שאנו מפסיקים בין שמע לואהבת, שלפ"ז מיושב מה שאומרים בתפלת יו"כ קמן בקול רם, דכיון שאומרים רק פסוק ראשון (שמע) אין קפידא (צל"ח פסחים נו ע"א ד"ה נאמרו).

בשו"ת תורה לשמה (קצו) כתב שכל שאין אומרו בקריאת שמע אין צריך להיזהר לאומרו בלחש.

על דברי הצ"ח הקשה הגריש"א דאם בק"ש אין אומרים בקול מחמת הפסק מה מועיל אמירתו בלחש (פניני תפילה עד עיין שם). בסגולותיו: תפלת יו"כ קמן טובה ומעולת לבטל גזרות קשות (פניני רבנו קהילות יעקב עמוד לט).

חודש אלול הוא חודש הרחמים והסליחות וימים אלו מיוחדים לעשיית תשובה (סור תקפא), והטעם: משום שבו היום עלה משה רבנו למרום לקבל לוחות אחרונות, ונשתהה שם ארבעים יום וירד בעשירי בתשרי שהיה אז גמר כפרה, ומאז הוקדשו ימים אלו לימי רצון ויום העשירי בתשרי ליו"כ (סור לבוש תקפא א, קצוש"ע קכח א).

דורשי רשומות אמרו

אלול ראשי תיבות: אני לדודי ודודי לי (שיר השירים ו ג). שהוא רמז לתפילה שהיא רינת דודים, וסופי תיבות ד' יודים שהם ארבעים כנגד ארבעים יום עד יום כיפור (ב"ח תקפא סק"ב).

אלול ראשי תיבות: "איש לרעהו ומתנות לאביונים" (אסתר ט כב) והוא רמז להרבות בימים אלו בצדקה ובמתנות לאביונים ובגמילות חסדים בין איש לרעהו (א"ר תקפא א).

אלול ראשי תיבות: "ומל ה' את לבבך ואת לבב זרעך" (דברים ל ו) שהחודש הזה הוא זמן המסוגל למילת הלב שזה תשובה (בעל הטורים

טעם אחר: כדי להנך התינוקות, טעם אחר: שידעו שדורשים בהלכות החג קודם החג ל' יום (הנהגות הרד"ל על פרד"א פמ"ו).

הטעם שתוקעים מר"ח: לפי שהוא דמיון לבעל חובו שנותנים לו ב"ד זמן ל' יום כדי למצוא כדי גאולתו להפטר מנגזשיו, כמו כן נותנים לאיש הישראלי זמן להכין עצמו ל' ימים קודם יום הדין בתשובה, תפילה וצדקה, כדי לתקן מה שפגם (אלף המגן תקפא יא).

הטעם שתוקעים בתפילת שחרית, לפי שעלית משה למרום הייתה בהשכמה (מהרי"ל) טעם אחר: לפי שאז כולם נמצאים בבית הכנסת, טעם אחר: לפי שעדיף לתקוע קודם שיוצאים בני אדם למלאכתן כדי שיעשו מלאכתן בדרך התורה (אגרו"מ האו"ח ח"ד ס כא אות ה).

עמידה בתקיעות: אין צריך לעמוד בתקיעות אלו, ומה שנוהגים לעמוד משום שבדרך כלל הוא במקום דבלאו הכי עומדים, (שו"ת שבט הקהתי ח"ג קפא, קובץ פסקים ותשובות אלול תשרי עמוד מז).

חובת הציבור: מצוות תקיעת שופר בחודש אלול חובה על הציבור דומיא דקריאת התורה ולא על המתפלל היחיד, ציבור שלא תקעו בשחרית יש כתבו שצריכים להשלים, והטעם לפי שהסיבה שתוקעים שחרית לפי שהתקנה היתה לתקוע רק פעם ביום ותקנו לתקוע בבוקר לפי שהכל מצוים בבית הכנסת, או לפי שתוקעים קודם צאתם למלאכתם, ולכן אם שכחו שחרית צריך לתקוע במנחה מעיקר הדין כדי לתקוע פעם אחת ביום (אגרו"מ האו"ח ח"ד ס כא אות ח). ומיהו הגריש"א כתב שאין ענין להשלים את התקיעות אחר מנחה (הליכות והנהגות תשרי עמוד 3, ציץ אליעזר ח"ב סימן מה).

נשים: נשים אין צריכות לשמוע תקיעות אלו (פסקים והנהגות אלול תשרי עמוד יז).

הטעם שתוקעים כל החודש אע"פ שבזמן שמשה רבנו עלה למרום תקעו רק בר"ח

בכדי לעורר את העם בתשובה, כדכתיב (עמוס ג ו) "אם יתקע שופר בעיר ועם לא יחרדו" (מור או"ח תקפא). טעם אחר: כיון שהתחילו סור מרע תוקעים גם כן כל החודש שיעשו טוב, וסמך לדבר (תהילים פא-ד) "תקעו בחודש שופר" משמע שנתקע חודש שלם והוא כדי לעורר העם שיעשו תשובה על הראשונות (הלבוש תקפא א).

הטעם שאין תוקעים בעשרת ימי תשובה: לפי שטעם התקיעה הוא כדי לערבב השמן שלא ידע מתי ר"ה ועשרת ימי תשובה הם אחר ראש השנה ולא שייך טעם הנ"ל (פרישה תקפא ג).

טעם אחר: משום שנראה כמוסוף על המצוות דומיא לישן בשמיני עצרת בסוכה (דברי ישראל ח"א קנט בשם לקחב"ח ח"ד גיליון תקפא ס"א).

הטעם שתוקעים רק תשר"ת ולא מוסיפים תש"ת ותר"ת הב"ח (תקצב ג) הביא את דברי הערוך שכתב דבכל פעם שתוקעים צריך לתקוע תשר"ת תש"ת ותר"ת, והטעם: משום שאם יתקעו רק תשר"ת לבד או רק תש"ת ותר"ת לבד עלולים למעוה שזה עיקר התקיעות, וכתב דלפי זה גם בחודש אלול יצטרכו לתקוע כך.

והטעם שלא נהגו כן לפי שמצד ההלכה סגי לתקוע בחזרת הש"ץ רק תשר"ת כמש"כ הרמ"א בסימן תקצב, ואע"פ שאין נוהגים כן, באלול סמכין על דברי ר"ת (בי"ח שם).

הטעם שאין מברכים על תקיעה זו אע"פ שתקיעת שופר בחודש אלול הוא מתקנת חכמים (כדמשמע מלשון הפרד"א פרק מ"ו) אין מברכים על התקיעות לפי שהוא רק להזכיר את התשובה, וכמו שאין מברכים על התענית בימים שמתעניין ומתריעים הגם שהם מהתורה (אמרי אמת דף נה טו).

טעם אחר: לפי שתקיעות אלו הם רק הכנה לר"ה, לפי שתקיעות אלו נועדו להכין את הלב כדי שנוכל לקבל התקיעות דר"ה, ואין מברכים על הכנה למצוות, וסומכים על הברכה של עיקר המצווה שהם התקיעות של ר"ה (אדמו"ר רבי אברהם מסוכטשוב נאות דשא).

אמירת מזמור "לדוד ה' אורי וישעי" (תהילים כז)
"לדוד ה'": נהגו בני אשכנז לומר בתפילת שחרית וערבית מזמור (תהילים כז א) "לדוד ה' אורי וישעי", ובנוסח ספרד נהגו לאמרו בתפילת מנחה אחרי "עלינו לשבח", ואומרים עד שמיני עצרת ועד בכלל (מטה אפרים תקפא ו, קצוש"ע קכב ב), ומנהג בני ספרד שלא לומר מזמור זה כלל, ומנהג הגר"א שאומרים רק בשחרית, ואין אומרים בערבית.

תחילת אמירתו: יש שמתחילים מיום א' (ספר תניא), ומנהגינו להתחיל ביום ב' דר"ח (קצוש"ע קכב ב).

הטעם באמירת מזמור זה ע"פ במדרש שוחר טוב, (תהילים כז פס' ד) "אורי" – זה ר"ה, "ישעי" – זה יו"ב, "כי יצפנני בסוכה" – זה סוכות (אלף למטה תקפא ס"ק ו).

יש שדחו טעם זה, והטעם דאטו כל הפסוקים בתנ"ך שנדרשים על ראש השנה ויו"ב יקבעו בסידור לאמר את כל המזמורים פעמים ביום (ר' אברהם דוד לאוואיט בספרו שער הכולל).

טעם אחר: לפי שבמזמור זה יש י"ג שמות הויה שהם כנגד י"ג מידות של רחמים שהם מאירים בימים אלו (כפנים יפות בפרשת אחרי מות ויקרא מז כא בתור"ה וכתב).

טעם אחר: במזמור זה נאמר בפסוק יג "לולא האמנתי וכו' לולא אותיות אלול (אוצר כמ"י סימן ס).

טעם אחר: במזמור זה נאמר: "אם תקום עלי מלחמה בזאת אני בוסח". "זאת" בגמטריה 408, כמנין: צום, קול, ממון, שהם תשובה, תפילה וצדקה, אשר בכוחם להעביר את רוע הגזירה, כנאמר בתפילות הימים הנוראים (הליכות עולם סימן תקפא סעיף י).

מקום אמירתו

ישנם מנהגים רבים היכן לומר פרק זה בתפילה שחרית: יש שאומרים אחרי חזרת הש"ץ ותחנון קודם חצי קדיש וי"א אחר חצי קדיש (קצה המטה תקפא ס"ק מז), והטעם: לפי שמעם אמירת מזמור זה לפי שיש בו כוונת י"ג מידות של רחמים ולכן יש בו י"ג שמות הוי"ה, לכן אומרים זאת אחר שמו"ע כמו שאנו אומרים בכל השנה י"ג מידות אחר שמו"ע (משמרת שלום תקפא א ג), טעם אחר: כדי שלא להרבות בקדישים.

אחרי שיר של יום (משנ"ב תקפא ס"ק ב) ובר"ח ובשבת אומרים אחר תפילת שחרית יחד עם שיר של יום של שבת ור"ח, והטעם שנאמר אחרי שיר של יום: לפי שתדיר ואינו תדיר קודם (מס"א שם ו). בדיניו: יש לומר קדיש בין שיר של יום לדוד ה', והטעם: כדי שלא יראה שגם לדוד ה' הוא חלק משיר של יום (משנ"ב שם ס"ק ב).

אחר עלינו לשבח אחר תקיעת שופר: בנוסח ספרד שעלינו הוא סיום התפילה אומרים אותו אחר עלינו, והטעם: כדי להסמיכו לתקיעת שופר (קצה המטה תקפא ס"ק מז), ומנהג אשכנז: אחרי "קוה אל ה'" ונראה מהטעם כדלעיל.

קדיש אחר "לדוד ה'": יש שנהגו שלא לומר קדיש אחר לדוד, והטעם: כדי לא להרבות בקדישים (הערה שעל פסקי סידור הרב).

ביום שמתפללים מוסף: נוסח ספרד שאומרים שיר של יום אחר שחרית אומרים לדוד אחר גמר תפילת שחרית קודם אין כמוך או אתה הראת, ומקדים שיר של יום מפני שתדיר ואינו תדיר קודם (מטה אפרים תקפא ו).

מנחה (מטה אפרים תקפא ז, משנ"ב שם ס"ק ב)

יש אומרים: לפני עלינו לשבת, והטעם: כדי לא להרבות בקדישים, ויש אומרים: אחר עלינו. והטעם: נראה לומר משום תדיר ואינו תדיר תדיר קודם (חיי משה תקפא ב).

מעריב: אחרי עלינו לשבת (אלף המנן תקפא ו) ומנהג הגאון לא לומר בערבית כלל.

קדיש בתרא: יש אומרים: שיאמרו אחר אמירת לדוד ה', והטעם: לפי שברכו נתקן למאחרים לבוא לכן כל מה שאפשר לאחר אמירתו מאחרים (הגר"ק בשם החזו"א הובא באורחות רבנו ח"ב ר"ה עמ' קפה).

ומנהגינו: לומר ברכו אחר עלינו לשבת, והטעם: להראות שאמירת לדוד ה' היא הוספה מיוחדת (דברי יוסף עמ' קפא בשם הגר"ש דבליצקי).

סליחות לבני ספרד

בני ספרד: מתחילים באמירת סליחות מראש חודש (שו"ע תקפא א) והטעם: לפי שמשנה רבינו עלה להר סיני לקבל לוחות אחרונות והעבירו שופר במחנה משה עלה להר שלא יטעו עוד אחר ע"ז והוי עת רצון (משנ"ב ריש תקפא), טעם אחר: בשם שאמרו חז"ל "דורשין בהלכות הפסח קודם הפסח שלוש יום" (פסחים דף ו.), כמו כן ראוי להקדים שלשים יום קודם ר"ה להרבות בתפילה ותחנונים ולעורר הלבבות לתשובה (חיבור התשובה למאירי עמ' 260).

אמירת תהילים

אמירת תהילים: נוהגים בכל יום של ימי החול מראש חודש אלול ואילך לומר אחר התפילה עשרה מזמורי תהילים בציבור (משנ"ב תקפא ס"ק יג), ואין המנהג לומר בציבור ואין מתחילים בר"ח לפי שאין אומרים סליחות ותחנונים בר"ח (משנ"ב תקפא ס"ק א בשם הפרי מגדים), ומכונים לגמור ספר התהילים ב' פעמים לפני ראש השנה והוא עולה בגימטריא "כפר" (מטה אפרים תקפא ס"ק ח). ובעשרת ימי תשובה אומרים יותר מעשרה פרקים כדי לגמור כל התהילים פעם שלישית לפני יו"כ (מטה אפרים תקפא ס"ק ח).

אמירת היה"ר: ביה"ר שאומרים לפני אמירת תהילים ראוי לדלג תיבות "שבהם שבעים שנה", והטעם: לפי שהוא שפת יתר שאין נראה לתת קצבה לשנותיו דשמא מן השמים ירחמו עליו להאריך ימיו ויגיע לגבורות, וכיון שאין אומרים ספר שלם י"ל ביה"ר אחר התהילים "בזכות מזמורי תהילים שקראנו לפניך" (מטה אפרים תקפא אלף למטה ס"ק י, משנ"ב ס"ק יג).

בדיקת המזוזת

אנשי מעשה נוהגים לבדוק את המזוזות בחודש אלול מדי שנה בשנה (מטה אפרים, קיצור שולחן ערוך קכח ח).

להערות והארות: ל.ב בעלי התוספות 6 אלעד 052-7668608

לקבלת העלון במייל: lev17382@